

ТАЛОНЧИЛИК ЖИНОЯТИ БЎЙИЧА ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ ЎТКАЗИШ ВА ЖИНОЯТ ИШИНИ ҚЎЗГАТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Мавлянова Муштарийбегим Рахимжон қизи
ИИБ Академияси 3 ўқув курси 317-гуруҳ курсанти

Барчамизга аёнки, мамлакатимиз мустақил тараққиётининг дастлабки босқичида, иқтисодиётдаги марказлаштирилган маъмурий-буйруқбозлик тизимидан воз кечиб, барча мулк шакллари тенг бўлган ва эркин муносабатларга асосланган бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишни белгилаб олди ҳамда хусусий мулк дахлсизлигига алоҳида эътибор қаратди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъбири билан айтганда, “Энг муҳим вазифамиз – мамлакатимизда тинчлик ва фаровонликни мустаҳкамлаш, одамларни, халқимизни ҳаётдан рози қилишдан иборат. Бунинг учун эл-юртимиз аввало биз – раҳбарларнинг фаолиятдан рози бўлиши керак. Бунинг учун ҳар бир раҳбар ўз аравасини ўзи тортиши, ўз соҳасидаги ишларнинг аҳволи учун ўзи шахсан жавоб бериши керак. Шундан кейин жамиятимизда ўзгариш бўлади, ривожланиш бўлади” [1].

Мазкур жиноят бўйича терговга қадар текширув ўтказиш кўрилатган жиноят таркибини ташкил қилувчи қилмишлар ҳақида дастлабки ахборотлар олинган вақтдан бошланади ва жиноят ишини қўзғатиш ҳақидаги процессуал қарорни қабул қилиш вақтига қадар давом этади. Ушбу давр мабойнида жиноят ишини қўзғатиш учун асос бўлиши мумкин бўлган Жиноят кодексида ушбу жиноят таркибини ташкил қилувчи жиноятнинг объектив ва субъектив белгиларини аниқлашга қаратилган тергов ҳаракатларини ўтказиш керак. Хусусан, талончилик жинояти бўйича терговчи, жиноят иши қўзғатиш ҳақида қарор қабул қилар экан, юз берган тергов вазияти ва бошланғич маълумотларни баҳолайди ва уларга асосан тергов тусмолларини ишлаб чиқади ва тергов режасини тузади.

Жиноят кодексининг 166-моддаси бўйича жиноят ишини қўзғатиш учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 322-моддасида кўрсатилган барча ҳолатлар асос бўлиши мумкин. Фақатгина тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари учун мазкур асослар, улар томонидан нечоғлик сифатли текшириб олишларига боғлиқ бўлади. Таҳлил қилинаётган жиноятга оид бўлган жиноят ишларини ўрганиш шундан далolat берадики, бу турдаги жиноятларнинг кўп қисми жабрланувчи томонидан берилган ариза, тиббий муассасалар томонидан келиб тушган хабарлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари маълумотлари асосида қўзғатилади. Масалан 2021 йилнинг ҳисоботларида кўрсатилишича жабрланувчилар келиб тушган ариза асосида қўзғатилган жиноят ишларининг 38,5 фоизини ташкил этган бўлса, соғлиқни сақлаш органлари томонидан берилган хабарлар 29 фоизни қолган ҳолатда эса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари томонидан аниқлан ҳолатлар асосида қўзғатилган [2]. Шу билан бирга кўрилатган жиноят аксарият ҳолларда фуқароларнинг аризаси асосида ҳам қўзғатилади.

Бундан кўришиб турибдики, талончилик жинояти кўп ҳолатларда ушбу жиноятнинг содир этилганлигини кўрсатувчи маълумотлар ва изларни суриштирув органи, терговчи, прокурор ёки суднинг бевосита ўзи иш фаолияти жараёнида аниқлайди.

Одатда, дарҳол жиноят ишини қўзғатиш учун етарли белгилар мавжуд бўлган жиноятлар тўғрисидаги хабарлардан фарқли равишда мазкур тоифадаги жиноятлар тўғрисидаги хабарлар умумий қоида бўйича синчиклаб таҳили қилиш ва баҳолашни талаб этади.

Бундай ҳолатларда жиноят ишини қўзғатишдан олдин, кўпинча дастлабки келиб тушган ариза ва хабарларни текшириш, унда баён этилган далиларнинг нақадар аниқ эканига ишонч ҳосил қилишга тўғри келади.

Терговчига келиб тушган мазкур жиноятга оид бўлган ариза ва хабарлар ёки материалларнинг кўрсатиб ўтилган ўзига хослиги мазкур жиноятнинг ўзига хос бўлган хусусиятлари билан боғлиқ. Улар қарийиб доим анча яширин, бегона шахслар ва яққол кўришиб турган изларсиз содир этилади. Шунинг учун терговчи ҳодисанинг барча тафсилотларини жабрланувчи билан суҳбатда олдиндан аниқлаштириши шарт.

Айна пайтда ушбу жиноят, далилларнинг ўрнини тўлдириб бўлмайдиган йўқотилиш хавфи туфайли уни фош этишни кечиктириш мумкин эмас ва шу сабабли жиноят ишини қўзғатишда сусткашликка йўл қўйиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 329-моддасига асосан жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотлар рўйхатга олинishi ва дарҳол, жиноят ишини қўзғатиш учун сабаб қонунийлигини ва асослар етарли эканлигини бевосита ёхуд суриштирув органлари ёрдамида текшириш зарурати бўлган тақдирда эса, ўн суткадан кечиктирмасдан ҳал қилиниши лозим.

Ушбу муддат жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотлар олинган пайтдан бошлаб ҳамда то ишни қўзғатиш ёки қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқарилгунига қадар ёхуд терговга қадар текширув материаллари ЖПКнинг 587-моддасига мувофиқ прокурорга юборилгунига қадар бўлган вақтни ўз ичига олади.

ЖПК 587-моддаси биринчи қисмида кўрсатилган муддат ичида терговга қадар текширув ўтказилиб, унинг давомида қўшимча ҳужжатлар, тушунтиришлар талаб қилиб олиш, шунингдек шахсни ушлаб туриш, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ва экспертиза ўтказиш мумкин.

Терговга қадар текширув вақтида бошқа тергов ҳаракатларини ўтказиш ман қилинади. Бинобарин, талончилик жинояти тўғрисидаги хабар ёки ариза юзасидан жиноят ишини қўзғатишга қадар тергов ҳаракатларини: гумон қилинувчи шахсни ушлаш, шахсий тинтувлар, гувоҳлик беришларини ўтказиш тўғрисидаги тавсиялар қонунга хилоф ва амалиётда қўлланилиши мумкин эмас.

Алоҳида ҳолларда, терговга қадар текширув муддати қуйидаги ҳолатлардан бири мавжуд бўлган тақдирда, суриштирувчи ёки терговчининг асослантирилган қарорига кўра прокурор томонидан бир ойгача узайтирилиши мумкин:

- 1) ўтказиш учун кўп вақт талаб қиладиган экспертиза, хизмат текшируви, ҳужжатли тафтиш ёки бошқа текширув тайинланган бўлса;
- 2) олис жойларда бўлган ёки чақирувга биноан ҳозир бўлишдан бўйин товлаётган шахслардан тушунтиришлар талаб қилиб олиш зарур бўлса;
- 3) янги ҳолатлар аниқланиб, уларни қўшимча тарзда текширмасдан туриб қарор қабул қилишнинг имкони бўлмаса.

Талончилик жинояти бўйича жиноят ишини қўзғатиш масаласини ҳал этишда иложи борича тезкорлик талаб этилади. Жиноят ишини қўзғатиш масаласини ҳал қилишни чўзиш ноҳуш оқибатларга олиб келиши мумкин, чунки жиноят содир этилган вазият ва уни содир этган шахслар ҳақидаги маълумотларни олиш имконияти қўлдан бой берилади, кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларини ўтказиш самарадорлиги, жиноят содир этган шахсни иззиқ изларида қўлга олиш имконияти камаяди, жиноят содир этган шахс яширинишга, жабрланувчига тазйиқ ўтказишга ҳаракат қилиши ва бошқа салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Тергов амалиётининг кўрсатишича, бевосита жиноят содир этилганидан сўнг жабрланувчилар ҳам, гувоҳлар ҳам терговга ёрдам беришга ҳаракат қиладилар ва жиноят содир этилган ҳолат ҳақида барча маълумотларни батафсил гапириб берадилар. Маълум вақт ўтгандан сўнг эса жабрланувчи жиноят содир этган шахслар томонидан ўч олишларидан кўрқиб ёки терговчининг суст ёхуд кам самаралди ҳаракатларидан норози бўлиб, айрим фактларни бузиб, жиноятчиларнинг айбларини камайтириб кўрсата бошлайдилар, терговчининг олдига истар-истамас келадилар ёки умуман келмайдилар.

Жиноят-процессуал кодексининг 322-моддасида назарда тутилган сабаб ва асослар бўлган тақдирда, терговчи жиноят ишини қўзғатиш тўғрисида қарор чиқаради. Қарорда ишни қўзғатишнинг сабаб ва асослари, шунингдек Жиноят кодексининг талончилик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси, қисмлари кўрастади ва ишни ўз юритувчига олиш ҳақидаги муносабатини кўрсатади.

Юқоридагилар билан бирга таъкидлаш жоизки талончилик фактлари бошқа манбалардан, масалан, қўшнилари, дўстлари, иш бўйича хизматдошлар ва шу каби жиноят ҳақида билган шахсларнинг хабарларидан маълум бўлган жиноятни фош қилиш қийин кечади. Бундай ҳолатларда хабарларни олдиндан текшириш, зарур бўлганда суриштирув органлари ходимларини текширишга жалб қилиш, уларнинг тезкор-қидирув имкониятларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Шунинг назарда тутиш зарурки, умуман, дастлабки текширув жараёнида жиноят таркибининг барча аломатларини аниқлашга уриниш тўғри бўлмайди, шу боис текширув ушбу мақсаддан келиб чиқмаслиги лозим.

Дастлабки текширув тактик нуқтаи назардан мақсадга мувофиқ бўлмаслиги ҳам мумкин, уни ўтказиш фақат тергов муваффақиятига тўқинлик қилиши, ушбу жиноятни содир этган шахсни сергаклаштириши мумкин ва натижада жиноят содир қилувчилар томонидан жиноят изларининг йўқотилишига, айбни фош қилувчи ҳолатларнинг яширилишига, муҳим гувоҳларга таъсир кўрсатилиши ва бошқа хавфсизлик чораларининг кўрилишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси.
2. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ахборот маркази 2021 йил ҳисоботлари.
3. 3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 август, Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида Фармони.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.